

Держава в системі суб'єктів цивільного права України

АНАТОЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ КОСТРУБА

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: Держава займає відповідне місце в системі суб'єктів цивільного права. Оскільки реалізація інтересу фізичної особи досягається її індивідуальними діями, шляхом об'єднання осіб або поєднанням капіталу, що приводить до створення самостійної юридичної конструкції в цивільному праві, яка стає фікцією саме фізичної особи. Основна мета роботи полягає в аналізі питань щодо держави в системі суб'єктів цивільного права України. Автором доведено, що оскільки держава – це союз інтересів осіб, об'єднаних в єдиний соціальний організм з метою забезпечення їх реалізації, то юридична особа логічно синтезує в собі не тільки ознаки присутні корпорації, але й ознаки, які притаманні державі як суб'єкту права. Автором наведено аргументацію про те, що держава як суб'єкт цивільного права не може мати самостійного статусу. Через співвідношення конструкції держави та юридичних осіб стверджується єдність природи їх формування в приватному праві. Природна дефектність дієздатності держави унеможливіло реалізацію її суб'єктивних цивільних прав та виконання юридичних обов'язків в інший спосіб, ніж встановлений для виконання нею публічно-правових функцій, тобто через органи державної влади. Така модель відносин між державою та юридичними особами публічного права вписується в конструкцію інституту представництва. Розкривається правоздатність держави, обґрунтовується її універсальний характер. Наводяться аргументи на користь спеціальної правоздатності органів державної влади за цивільним законодавством України.

Ключові слова: дієздатність, юридичні особи, органи державної влади, правосуб'єктність, публічне право.

Государство в системе субъектов гражданского права Украины

АНАТОЛІЙ ВЛАДИМИРОВИЧ КОСТРУБА

доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры гражданского права
Учебно-научного юридического института Прикарпатского
национального университета имени Василия Стефаника
г. Ивано-Франковск, Украина

Аннотация: Государство занимает соответствующее место в системе субъектов гражданского права. Поскольку реализация интереса физического лица достигается его индивидуальными действиями, путем объединения лиц или сочетанием капитала, что приводит

к созданию самостоятельной юридической конструкции в гражданском праве, которая становится фикцией именно физического лица. Основная цель работы заключается в анализе вопросов государства в системе субъектов гражданского права Украины. Автором доказано, что поскольку государство – это союз интересов лиц, объединенных в единый социальный организм с целью обеспечения их реализации, то юридическое лицо логически синтезирует в себе не только признаки, которые характерны для корпорации, но и признаки, которые характерны государству как субъекту права. Автором аргументировано, что государство как субъект гражданского права не имеет самостоятельного статуса. Через соотношение конструкции государства и юридических лиц утверждается единство природы их формирования в частном праве. Такая модель отношений между государством и юридическими лицами публичного права вписывается в конструкцию института представительства. Раскрывается правоспособность государства, обосновывается ее универсальный характер. Приводятся аргументы в пользу специальной правоспособности органов государственной власти в соответствии с гражданским законодательством Украины.

Ключевые слова: дееспособность, юридические лица, органы государственной власти, правосубъектность, публичное право.

State in the System of Subjects of Civil Law of Ukraine

ANATOLY V. KOSTRUBA

Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil Law of the Institute of Law and Science of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Ivano-Frankivsk, Ukraine

Abstract: The article is devoted to studying the place of the state in the system of subjects of the civil law. It is noted that the realization of the interest of individual achieved by his/her individual actions, by means of combining individuals or a combination of capital, which leads to the creation of independent legal structure in the civil law, which becomes a fiction of the individual namely. Since the state is an alliance of the interests of persons united in a single social organism in order to ensure their implementation, it is logical that legal entity synthesizes not only the characteristic features of a corporation, but also the features that are characteristic for the state as a subject of the law. The state has no independent status as a subject of the civil law. Due to the relationship between the construction of the state and legal entities, we can assert the unity of the nature of their formation in the private law. The obvious special features of the state that are of a public-law nature do not exclude such features in the private-law sphere that are present in legal entity (organizational unity, property autonomy, independent property liability, participation in civilian circulation on its own behalf) do not change its goals in this area. The natural deficiency of the state capacity makes it impossible to realize its subjective civil rights and fulfill legal obligations in a way different from that established for its public-law functions, that is, through the state authorities. Such model of relations between the state and legal entities of public law fits into the design of the institution of representation. But this is not methodologically justified. Public authorities

should not have legal entity status. The legal capacity of the state is revealed, its universal character is substantiated. Arguments are put forward in favor of the special legal capacity of the state authorities under the civil law of Ukraine.

Key words: capacity, legal entities, government authorities.

Вступ

Однією з сучасних проблем вітчизняної правової науки є дискурс приватно-правового виміру природи держави. Дослідження природи держави з давніх часів є предметом пошуку гуманітарних наук, у тому числі філософії. Незважаючи на брак єдності в поглядах вчених щодо її правової природи та джерел виникнення, держава розглядається як форма організації та функціонування політичної влади (М. В. Цвік, О. В. Петришин, О. Ф. Скакун, О. В. Скрипнюк, М. І. Козюбра тощо). Наведене розуміння держави як юридичної категорії має публічно-правовий характер. Але чи вичерпується таке її розуміння виключно публічно-правовими кордонами. Здається, що ні. Цієї позиції дотримується академік Н. С. Кузнецова, вказуючи, що «...Переосмислення сутності і ролі держави та права, усвідомлення необхідності якісних змін у нашому суспільстві, які дозволять кваліфікувати його як громадянське, вимагають їх дослідження через феномен цивільного права...». Оскільки «...саме через інститути, конструкції і механізми цивільного права як права приватного у суспільстві реалізуються ті принципи, ідеї і начала, які роблять це суспільство громадянським...» [1]. Тому розкриття феномену держави за допомогою приватно-правового інструментарію має актуальне значення на сучасному етапі розвитку правової науки в Україні.

Метою цієї наукової публікації є визначення місця держави як суб'єкта права в системі цивільного права України, розкриття характеру функціонування цього феномену в приватноправовій площині.

Держава виступає не тільки як форма забезпечення соціального компромісу, але й як активний та рівний учасник відповідних правових відносин. Вона є носієм предметно-практичної діяльності та пізнання, джерелом тієї активності, яка скерована на об'єкт через різноманітні форми власної діяльності. Держава є суб'єктом (носієм) визначеної предметної активності – суб'єктом суспільних відносин та суб'єктом права.

Цивільно-правова наука традиційно до суб'єктів права відносить фізичну та юридичну особу. Правова конструкція держави, за посередництвом комбінації її ознак, еkleктично складається з відповідних ідентифікуючих елементів, які в сукупності дають можливість характеризувати її як джерело активності, скерованої на певний об'єкт. Традиційно до таких ознак віднесено суверенітет, наявність населення та території, юридична форма державної самоорганізації (в публічно-правовій інтерпретації вказане зводиться до наявності апарату примусу чи апарату управління) [2; 3]. В контексті вищенаведеного, безспірне віднесення до суб'єктів права також держави. Ця ідея успадкована нами від радянської цивілістичної думки, яка, однак, надавала цій конструкції

самостійне та особливе значення як результат поєднання політичного та господарського в одній формі [4]. Проте наведений погляд не є універсальним у правовій науці. Так, В. В. Єрмошин взагалі заперечує існування держави як суб'єкта права. При цьому науковець наводить аргумент, що дійсним суб'єктом є не стільки держава, яка зберігає значення засобу розвитку суспільних відносин, як його органи, наділені відповідною дієздатністю [5]. На підставі наведеного автор як суб'єктів права вважає за необхідне досліджувати виключно фізичних та юридичних осіб. Пояснення цієї позиції, на його думку, полягає в тому, що у радянський період держава виступала в цивільному обороті через численні державні підприємства та установи, які визнавалися юридичними особами [6].

Помилковість цієї позиції не викликає сумніву. Проте наша позиція полягає в перегляді місця держави в системі суб'єктів права в цілому через відновлення її тотожності з юридичною особою, як це закріплено в дореволюційній цивілістичній традиції. Слід зазначити, що саме фізична особа, за критерієм автономності її волі, є первинним та утворюючим елементом в системі суб'єктів цивільного права. Інші суб'єкти (юридична особа, держава) похідні від волі фізичної особи. Реалізація інтересу фізичної особи досягається її індивідуальними діями, шляхом об'єднання осіб або поєднанням капіталу, що призводить до створення самостійної юридичної конструкції в цивільному праві, яка стає фікцією саме фізичної особи. За посередництвом вираження квазісамостійної волі,

визначення суб'єктивного інтересу, закріплення інших зовнішніх ідентифікуючих ознак, надання необхідних матеріальних та фінансових ресурсів конфігурується новий суб'єкт права. Мета, будучи об'єктивно зумовленою, у свідомості фізичної особи, виступає як фактор, що визначає діяльність створеної юридичної фікції, підґрунтя якої складає принцип *quod universitatis est, non est singulorum*¹. Схожу позицію, але стосовно юридичних осіб свого часу висловлював С. М. Братусь. Вчений зазначав, що на відміну від фізичної особи необхідною передумовою або умовою виникнення юридичної особи є свідомо вольова діяльність людей – органів державної влади, певної групи або, нарешті, однієї фізичної дієздатної особи. Юридичні відносини, які пов'язують між собою певне або невизначене коло осіб за наявності встановленої ними єдиної мети, спільних інтересів, а отже, й однакових суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків, відокремлених від інших суб'єктів, набувають нової якості: учасником правовідносин стає новий суб'єкт права – юридична особа. Юридична особа є носієм нових суб'єктивних прав, відмінних від суб'єктивних прав людей, що створили організацію [7]. Оскільки держава це союз інтересів осіб, об'єднаних в єдиний соціальний організм з метою забезпечення їх реалізації, то логічно, що юридична особа синтезує в собі не тільки ознаки присутні корпорації, але й ознаки, які присутні державі як суб'єкту права. Через співвідношення таких суб'єктів цивільного права Укра-

¹ Від лат.: *Що належить корпорації, то не належить її членам.*

їни як держава та юридична особа можемо стверджувати єдність природи їх формування в приватному праві та єдність правової мети створення. Основні тези цієї теорії були запропоновані О. О. Жиліним ще на початку ХХ ст. [8].

Матеріали та методи

Для детального аналізу питань держави в системі суб'єктів цивільного права України автором використовувались різноманітні теоретичні методи. Для цього було проаналізовано різноманітні літературні джерела та нормативні акти. Встановлено, що відповідні теоретичні положення отримали власне емпіричне втілення в законодавстві багатьох країн світу. Зокрема в Грузії, стаття 24 Цивільного кодексу передбачає, що держава та місцеві самоврядні одиниці беруть участь у цивільно-правових відносинах, так само як й юридичні особи приватного права [9].

У той же час ми не можемо залишити поза увагою той факт, що держава має відмінності від інших суб'єктів цивільного права. Оскільки сутність держави полягає в забезпеченні суспільного інтересу, участь держави в приватно-правових відносинах не є єдиною сферою функціонування. Публічно-правовий й одночасно приватноправовий напрям діяльності держави позбавляє її можливості самостійно брати участь у цивільних правовідносинах. На сьогодні це здійснюється за посередництвом органів державної влади. Крім того, статус суб'єкта цивільного права держава отримує без адміністративної процедури її легітимації в цивільному обороті.

Держава як суб'єкт цивільного права позбавлена приватноправової можливості її ліквідації. Створення та припинення діяльності держави має трансцендентний характер. Наведене відбувається за допомогою механізму міжнародно-правового визнання держави та знаходиться поза межами цивільно-правового інструментарію.

Держава набуває права власності на майно у нетиповий для приватного права спосіб. Такий спосіб передбачає: а) виникнення права власності на річ поза межами узгодженого волевиявлення попереднього власника (набуття права власності на безхазяйне нерухоме майно (стаття 335 ЦК України), набуття права власності на виморочне майно, викуп земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, приватної власності для суспільних потреб чи їх примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності (стаття 350 ЦК України), викуп пам'ятників культурної спадщини (стаття 352 ЦК України), реквізіція (стаття 353 ЦК України) [10], націоналізація (стаття 235 ЦК РФ) [11], конфіскація (стаття 354 ЦК України), б) презумпції права власності держави на майно при набутті права на нього іншою особою (скарб (стаття 343 ЦК України).

Нарешті, держава є власником майна незалежно від його обігоздатності (майна, що виключене з цивільного обороту та майна, яке обмежене в ньому).

Наведені особливі риси, які мають природу публічно-правового характеру, не виключають таких ознак держави в приватно-правовій сфері, які характерні для юридичної особи (організа-

ційна єдність, майнова відокремленість, самостійна майнова відповідальність, участь в цивільному обороті від свого імені), не змінюють її мети в цій царині та не встановлюють публічно-правовий пріоритет її діяльності, що не дає впевненості стверджувати про відмінність приватноправової природи держави від юридичної особи, та відповідне самостійне її місце в системі суб'єктів цивільного права України.

Отже, держава є різновидом юридичної особи. На жаль, чинне цивільне законодавство не наводить нормативного закріплення цієї тези на відміну від інших видів юридичних осіб, які отримали відповідне законодавче регулювання, тому розглядаємо цю тезу виключно в контексті наукової теорії.

Результати та обговорення

Реалізація цивільної дієздатності держави

На сьогодні держава як юридична особа реалізує власну цивільну дієздатність через систему органів публічної влади, які мають персональну публічну правосуб'єктність для реалізації закріплених державою в Конституції України інтересів громадянського суспільства. Ці органи публічної влади також наділяються державою цивільною правосуб'єктністю. Здійснюючи різні види публічно-правової діяльності, держава надає кожному органу публічної влади власну компетенцію. Одночасно такому органу надаються кореспондуючі його публічно-правовій компетенції відповідні приватноправові повноваження [12]. Ці повноваження об'єктивно необхідні для реалізації його компетенції у сфері державного управління. Так,

держава вступає в цивільні правовідносини для задоволення своїх потреб у товарах, роботах і послугах, необхідних для розв'язання найважливіших соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, реалізації державних і міждержавних цільових програм, забезпечення функціонування державних органів, що утримуються за рахунок Державного бюджету України тощо. В такий спосіб орган публічної влади отримує фрагментарно-функціональну цивільну дієздатність держави як суб'єкта цивільного права. Приблизно цієї точки зору є академік О. Д. Крупчан. Вчений розглядає державу диференційовано: як загальний суб'єкт управління, що являє собою сукупність державно-владних органів, які здійснюють різні види державної діяльності [13], не обмежуючись виключно публічною сферою. Значимо, що це створює колізії в чинному законодавстві України щодо цивільно-правового статусу держави, а органів публічної влади. Так, М. Д. Пленюк, звернувши на це увагу, вказує, що в положеннях одних нормативно-правових актів ідеться про державу у цивільних відносинах (пункт 1 статті 170 ЦК України), у других – центральні органи виконавчої влади визнаються юридичними особами. Звідси невирішеність питання, в яких випадках і в яких правовідносинах в особі своїх органів діє сама держава як суб'єкт правовідносин, а в яких правовідносинах суб'єктами права виступають безпосередньо органи державної влади [14].

В цивільному законодавстві Грузії ця проблема вирішена шляхом позбавлення органів державної влади статусу юридичних осіб. В нашій країні для такого кроку ще відсутні відповідні теоретичні напрацювання. Орган державної влади як представник держави не має бути суб'єктом будь-яких прав та обов'язків, відокремлених від цивільних прав та обов'язків держави. В протилежному випадку деформується правосуб'єктність держави через перманентну відсутність її дієздатності.

Але в цьому разі виникає розумне питання про співвідношення правосуб'єктності держави та правосуб'єктності відповідного органу державної влади як юридичної особи публічного права, обсяг якої збігається з обсягом правоздатності та дієздатності держави як суб'єкта права.

Особливості природної дефектності цивільно-правової дієздатності держави

Природна дефектність цивільно-правової дієздатності держави полягає в неможливості реалізації суб'єктивних цивільних прав та виконання юридичних обов'язків держави в інший спосіб, ніж встановлений для виконання нею публічно-правових функцій, тобто виключно через органи державної влади. Наведене вказує на поліструктурність організації функціонування держави в цивільних правовідносинах. Сенс цієї ознаки розглядається в трансформації відповідного обсягу цивільної дієздатності держави в структуру цивільної дієздатності органу державної влади. На сьогодні така модель відносин між державою та юридичними особами пу-

блічного права цілком вписується в конструкцію цивільно-правового інституту «необхідного» представництва, мета якого полягає в компенсації природного дефекту дієздатності довірителя. Чи є це виправданим? Представництво передбачає вчинення дій в інтересах довірителя, яке не кореспондується з інтересом повіреної особи, який полягає в отриманні індивідуалізованого блага. В нашому випадку інтерес держави та інтерес її органів влади тотожні. Тобто ідея представництва як така відсутня. Крім того, збереження правосуб'єктності за відсутності дієздатності особи створює нерозв'язну колізію в теорії правовідносин. Отже, відсутність дієздатності впливає на правосуб'єктність, а безсуб'єктні правовідносини не мають можливості правореалізації. Таким чином, природа відносин між державою та органами державної влади має спільні риси із сутністю правовідносин юридичної особи та її органами управління, що знову підтверджує віднесення держави до юридичних осіб та виключення з їх кола органів державної влади.

Якщо проблема цивільно-правової дієздатності держави в законодавстві України розкривається через інститут представництва та природу органів публічної влади, то реалізація цивільної правоздатності держави також має певний кут зору.

Характеристика підходів до питання про правоздатність держави

У доктрині цивільного права існують різні підходи до питання про правоздатність держави. Відповідно до першої позиції (О. О. Красавчиков, М. І. Брагин-

ський, В. В. Вітрянський) правоздатність держави має універсальний характер. Вказана обставина знаходить відображення у деяких моментах, зокрема в тому, що держава може бути володарем будь-якого майнового права. Крім того, держава як суб'єкт права має риси, які притаманні усім суб'єктам права. Держава так само зобов'язана перед стороною договору, як і фізична особа тощо [2].

Прибічники іншої точки зору (Є. О. Суханов) вважають її спеціальною. Логіка авторів полягає в тому, що держава, а також інші публічно-правові утворення створені не для участі в цивільно-правових відносинах, які мають для них допоміжний стосовно основної діяльності характер. Держава може мати виключно такі права та обов'язки, які відповідають меті її діяльності. Таким чином, Є. О. Суханов робить висновок, що правоздатність держави має спеціальний характер [15].

Відповідно до третьої (А. П. Сергєєв, Ю. К. Толстой) – правоздатність держави є цільовою (функціональною). Держава бере участь у цивільному обороті з метою найбільш ефективного здійснення публічної влади. В цьому полягає сутність її правоздатності. Вона не може бути загальною, оскільки держава не має можливості брати на себе певні права та обов'язки. Правоздатність держави не може мати й спеціальний характер. Держава має власні повноваження зі встановлення її обсягу. Таким чином, на думку вчених, характер правоздатності визначається метою держави в забезпеченні розвитку громадянського суспільства, що свідчить про її функціональний характер [16].

Вирішуючи суперечність підходів до характеру правосуб'єктності держави, слід виходити з того, що спеціальний характер правоздатності держави має передбачати існування явища більш високого порядку, що забезпечує наявність чогось загального (універсального), в межах якого формується відповідне спеціальне. Прибічниками теорії таке не визначено. Тому розуміння спеціального характеру правоздатності держави є методологічно помилковим, бо не зрозуміло стосовно якого загального існує таке спеціальне.

Метою держави є забезпечення інтересів громадянського суспільства. Для цього держава вступає в достатньо широке коло відносин з іншими суб'єктами права, в тому числі до тих, в яких вона має домінувати перед ними (публічно-правові), а також до тих, в яких держава має паритетні права з іншими суб'єктами (приватно-правові). При цьому забезпечення приватноправових інтересів осіб так само є метою діяльності держави, як і публічно-правових, реалізація яких забезпечується, в тому числі, за допомогою приватноправового інструментарію [17].

Участь держави в цивільних правовідносинах не має факультативного характеру стосовно публічно-правової складової. Це рівноцінні параметри функціонування держави в громадянському суспільстві. Але це не специфікує державу як суб'єкта права, навпаки, свідчить про багатовекторність функціонування цієї правової конструкції, універсальний характер її діяльності в забезпеченні встановленої мети. Тобто правоздатність держави

є універсальною стосовно мети її існування в суспільстві [18]. Специфікованим є не суб'єкт правовідносин, не є специфікованим також характер відносин, у яких він виступає. Специфікованим є обсяг прав особи, якій надаються певні повноваження від довірителя. Така особливість визначається предметом її діяльності.

Таким чином, можемо стверджувати, що спеціальна правоздатність присутня не державі як суб'єкту права, а відповідному органу державної влади, який реалізує власну компетенцію, за чого наділяється правами та обов'язками, для виконання якої здійснює повноваження, в тому числі в приватно-правовій сфері. Враховуючи те, що органи державної влади діють з метою, визначеною функціями держави та в межах компетенції, встановленої законами, їх правоздатність має цільовий (функціональний) характер. Така правоздатність спеціальна за обсягом щодо суб'єкта, який створив відповідний орган державної влади, тобто держави. Інакше кажучи, спеціальна правоздатність суть є цільова (функціональна).

Висновки

Отже, цивільна правоздатність держави не вичерпує правоздатності створених нею органів державної влади. Так само цивільна правоздатність вказаних органів не звужує відповідного обсягу правоздатності держави. Правоздатність держави як суб'єкта права та пра-

воздатність органу державної влади має різне змістовне наповнення.

Проблема колізії правоздатності держави та відповідних органів влади вирішується шляхом встановлення та відповідного нормативного закріплення її обсягу за галузевою ознакою. В сфері трудових, частково бюджетних чи цивільних правовідносин орган державної влади має власну правоздатність. В той же час держава в сфері кримінальних або адміністративних правовідносин має загальну правоздатність, яка може бути відсутня у відповідного органу державної влади.

Наведене дозволяє дійти висновку, що правова природа держави розкривається в забезпеченні умов для розвитку громадянського суспільства, в реалізації солідарних інтересів його членів.

Оскільки держава – це союз інтересів осіб, об'єднаних в єдиний соціальний організм з метою їх забезпечення, виправданим є те, що юридична особа як суб'єкт права синтезує в собі не тільки ознаки присутні корпорації, але й ознаки, які присутні державі як суб'єкту права. Тобто держава є юридичною особою, в якій органи державної влади мають виконувати функції органу управління такою особою. Орган державної влади не повинен мати власної правосуб'єктності. На жаль, у цивільному законодавстві України вказане питання вирішене в іншій площині, що створює передумови для його системного реформування.

Список використаних джерел

[1] Кузнецова, Н. С. (2014). *Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Выбранные работы*. Київ: ПрАТ «Юридична практика».

- [2] Скакун, О. Ф. (2013). *Теорія права і держави*. Київ: Алерта.
- [3] Петришин, О. В., Погребняк, С. П., Смородницький В. С. та ін. (2014). *Теорія держави і права*. Харків: Право.
- [4] Красавчиков, О. А. (1972). *Советское гражданское право*. Москва: Высшая школа.
- [5] Ермошин, В. В. (2005). Философия истории и государство. *Государство и право*, **10**, 21–27.
- [6] DeMuth, Ch. (2016). Can the Administrative State be Tamed? *Journal of Legal Analysis*, **8(1)**, 121–190.
- [7] Братусь, С. Н. (1947). *Юридические лица в советском гражданском праве: Понятие, виды, государственные юридические лица*. Москва: Юрид. изд-во Минюста СССР.
- [8] Жилин, А. А. (1916). *Учебник государственного права: пособие к лекциям. Ч. 1. Общее учение о государстве в связи с основными началами иностранного государственного права*. Петроград: Б. М. Вольфа.
- [9] Гражданский кодекс Грузии: інформаційний портал. Режим доступа: http://www.jguard.ru/images/attaches/235/GK_Georgia.txt (дата просмотра: 12.07.2017).
- [10] Цивільний кодекс України. (2003). Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата перегляду: 10.07.2017).
- [11] Гражданский кодекс Российской Федерации. (1994). Режим доступа: <http://base.garant.ru/10164072/> (дата просмотра: 09.06.2017).
- [12] Fisher L. (2016). Civil Disobedience as Legal Ethics: The CauseLawyer and the Tension between Morality and “Lawyering Law”. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, **51(2)**, 482–508.
- [13] Крупчан, О. Д. (2012). *Органи виконавчої влади: питання компетенції*. Київ: КНЕУ.
- [14] Пленюк, М. Д. (2017). *Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов’язань (теоретичні та практичні засади)*. Дис. ... докт. юрид. наук. Київ: НДІ приватного права Ф. Г. Бурчака НАПРН України.
- [15] Суханов, Е. А. (2000). *Гражданское право*. Москва: БЕК.
- [16] Толстой, Ю. К., Сергеев, А. П. (1996). *Гражданское право*. Москва: ТЕИС.
- [17] Gianfreda, G., Vallanti, G. (2017). Institutions’ and Firms’ Adjustments: Measuring the Impact of Courts’ Delays on Job Flows and Productivity. *Journal of Law and Economics*, **60(1)**, 135–172.
- [18] Lewis, D. C., Schneider, S. K., Jacoby, W. G. (2015). Institutional Characteristics and State Policy Priorities. *State Politics & Policy Quarterly*, **15(4)**, 447–475.

References

- [1] Kuznecova, N. S. (2014). *Development of civil society and modern private law of Ukraine. Selected Works*. Kyiv: Legal practice.
- [2] Skakun, O. F. (2013). *The theory of law and state*. Kyiv: Alerta.
- [3] Petrishin, O. V., Pogrebnyak, S. P., Smorodnitskiy, V. S. (2014). *Theory of state and law*. Kharkiv: Law.
- [4] Krasavchikov, O. A. (1972). *Soviet civil law*. Moscow: Graduate School of Law.
- [5] Ermoshin, V. V. (2005). Philosophy of history and the state. *State and Law*, **10**, 21–27.
- [6] DeMuth, C. (2016). Can the Administrative State be Tamed? *Journal of Legal Analysis*, **8(1)**, 121–190.
- [7] Bratus, S. N. (1947). *Legal persons in Soviet civil law: Concept, types, state legal entities*. Moscow: The legal publishing house of the Ministry of Justice of the USSR.
- [8] Zhilin, A. A. (1916). *Textbook of state law: a guide to lectures. Part 1. General doctrine of the state in connection with the basic principles of foreign state law*. Petrograd: B. M. Wolf.
- [9] Civil Code of Georgia: Informational portal. Available at: http://www.jguard.ru/images/attaches/235/GK_Georgia.txt (Date Accessed: 12.07.2017).

- [10] Civil Code of Ukraine. (2003). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Date Accessed: 10.07.2017).
- [11] Civil Code of the Russian Federation. (1994). Available at: <http://base.garant.ru/10164072/> (Date Accessed: 09.06.2017).
- [12] Fisher, L. (2016). Civil Disobedience as Legal Ethics: The Cause Lawyer and the Tension between Morality and “Lawyering Law”. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, **51(2)**, 482–508.
- [13] Krupchan, O. D. (2012). *Bodies of executive power: competence*. Kyiv: KNEU.
- [14] Plenyuk, M. D. (2017). Legal facts as the basis of civil legal obligations (theoretical and practical principles). Doctor of Juridical Sciences diss. Kyiv: Research Institute of Private Law F. G. Burchak National Academy of Sciences of Ukraine.
- [15] Suhanov, E. A. (2000). *Civil law*. Moscow: Publishing house BEC.
- [16] Tolstoy, Ju.K., Sergeev, A. P. (1996). *Civil law*. Moscow: TEIS.
- [17] Gianfreda, G., Vallanti G. (2017). Institutions’ and Firms’ Adjustments: Measuring the Impact of Courts’ Delays on Job Flows and Productivity. *Journal of Law and Economics*, **60(1)**, 135–172.
- [18] Lewis, D. C., Schneider, S. K., Jacoby, W. G. (2015). Institutional Characteristics and State Policy Priorities. *State Politics & Policy Quarterly*, **15(4)**, 447–475.